

Монголын орчуулгын онолын уламжлал

Н.Оюунзаяа⁴⁶ (МУИС, ШУС)

Товч утга: Энэхүү өгүүлэлдээ миний бие монголын орчуулагчид судар бичиг, утга зохиол, шүлэг, яруу найргийг ямар хэлнээс хэрхэн монгол хэл рүү буулгаж байсныг цухас дурьдахыг зорилоо.

Түлхүүр үгс: Орчуулгын онол, чиг орчуулга, утгачилан орчуулах, орчуулгын хэлбэр, утга, найруулга зүй

“Монголчууд бичиг үсэгтэй болсон цагаас орчуулга хийж эхэлсэн” гэж Мэргэд өгүүлжээ. Тухайлбал XX зууны нэрт эрдэмтэн Зава Дамдин⁴⁷

“Арвис мэргэн багш нар (Согдын) бээр Уйгар хийгээд Монголчууд дор

Аливаа үсэг хийгээд унших бичих тэргүүтэй

Аугаа бурханы номлолын зарлиг, шастир, сайн айлдал нугуудыг

Аливаа өөр өөрийн хэл лүгээ орчуулахуйн ёсыг заан сургав ”

гэж айлджээ. Энэ өгүүлбэрээс үзвэл монголчууд согдоос бичиг үсэг авч, бурханы ном зохиолыг орчуулж эхэлжээ. Цааш нь

...Тэгш босоо согтаг үсгээр Энэтхэг хийгээд өөр өөрсдийн хэлийг хольж орчуулан

Тийн номлол, сонгол, уншлага тэргүүтнийг үйлдсэн нь үзэгдэнэ⁴⁸

гэснээр уг санаа батлагдаж байна. Иймд Монголын орчуулга, орчуулгын онолын сэтгэлгээ асар арвин түүхтэй. 1740 орчим онд Хамгийг Мэдэгч Жанжаа Ролбийдоржийн удирдлагаар Монголын дөч орчим гүүш нарын хамтарч зохиосон “Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон дагиг оршвой” номын оршилд XIV зууны үеийн Чойжи-Одсэр бандидаг “орчуулгын журам” гаргасан гэж бичжээ. Харамсалтай нь, тэр нь ямар журам байсан тухай баримт өнөөг хүртэл хадгалагдаж ирсэнгүй. Гэвч Чойжи-Одсэрийн бүтээлийг судалсан доктор Д.Цэрэнсодном “орчуулгын зарим шүлгийг эхтэй нь тулгаж үзээд дууны болон чиг орчуулгын зарчмыг харгалзсан шинжтэй байнам”⁴⁹ гэж бичсэнээс үзвэл чиг орчуулгын буюу үгчилсэн орчуулгын зарчмыг тогтоосон бололтой. Хувилай сэцэн хаан Бээжинг нийслэлээ болгосон хойноо “Ном зохиол орчуулах, ба түүх бичих хороо”-г байгуулж, хятад, төвд, араб, самгарди хэлээс “Засаг түр туслах нэвтэрхий толь”, “Сонгомол хасын тэмдэглэл”-н орчуулга, “Субашид”-ын дөрвөлжин үсгээр барласан орчуулгын тасархай болон монгол үсгээр барласан орчуулга үлджээ.

46 МУИС-ийн ШУС-ийн ИБАСТ, магистр

47 Зава Дамдин. Хор чойнжун, УБ, 2007 он

48 Мөн тэнд

49 Д.Цэрэнсодном. XIV зууны үеийн яруу найрагч Чойжи-Одсэр. УБ., 1969 он

Хайсан Хүлэг хааны үед Төрийн Төв Захиргааны баруун гарын Чинсан түшмэл Бултөмөр “Ачилалт ном”-ыг нанхиад хэлнээс орчуулжээ. Бриазаншири “Долоон өвгөн од”-ны судрыг 1328 онд нанхиадаас монгол хэлээр орчуулсныг хожим нь монголоос уйгар, төвд хэл рүү орчуулсан байна. Есөнтөмөр хааны үед алдарт орчуулагч Шаравсэнгэ “Алтангэрэл” судар хийгээд Чойжи-Одсэрийн “Бурхны арван хоёр зохионгуй”-г төвдөөс орчуулжээ.

Шаравсэнгэ “Алтангэрэл” судрын орчуулгын төгсгөлийн үгэндээ: “Хутагт дээд Алтангэрэлт эрхэм энэ номыг хойно аху их монголжин улсаа рашаан болтугай хэмээн Эсэн Төмөр даяда дуратхан өгүүлэгдэж, шахинлигуудын тойн Шаравсэнгэ” түвэджин, уйгаржин бичгүүдээс монголчлон орчуулж, бурхан бодисун хийгээдийн нэрийг монголчлон аялгуу дор үл найрахын тулд уйгурын ёсоор энэтхэгчлэн орчуулаад, бас бээр энэтхэг, төвд тил мэдэгч Буниа Шири Шиду лугаа энэтхэгжин, төвджин, уйгаржин аялгуутан бичгүүд лүгээ тохиолдуулж аялгуу утгасыг үл эндэн орчуулбай” гэж бичсэнээс хэд хэдэн дүгнэлт хийж болох боловч орчуулгын онолтой холбоотойг нь дурдвал, бурхан бодьсадын нэрийг төвд, уйгараас үгчлэн монголчилбол ойлгомжгүй болохыг анхаарч, энэтхэг нэрээр нь тавих буюу орчуулгад үндэсний онцлогийг харгалзсан төдийгүй сонсголон яруу бөгөөд утгыг барьж (аялгуу, утгасыг үл эндэн) орчуулснаа дурдсан байна.

Монголын орчуулагчид орчуулгынхаа төгсгөлд хэний дурдтагснаар, хаана, хэдийд, хэрхэн орчуулснаа шүлгээр бичдэг соёлтой байжээ. Ялангуяа хэрхэн орчуулснаа бичдэг нь өдгөө үзвэл орчуулагч, орчуулгын онолын зарчим байна. Жишээлбэл, Ширээт Гүүш Цорж / XIV зууны сүүлч/ “Үлгэрийн далай”, “Бромын цадиг”, “Бүчой” буюу “Хөвүүн ном”, Халхын Цогт хун тайж, Хун Тайжийн эх Чин Тайху нарын дуртагснаар Төвдийн яруу найрагч Милрайбын “Мялын намтар”-ыг орчуулжээ. “Мялын намтар”-ын төгсгөлийн шүлэгт гүүш Цорж,

Бас сайтар урнаа найруулж

Баршгүй номын чанарыг төгсгөж

Бэлэн монголын аялгуугаар сайтар тохиолдуулж

Бандит Ширээт Цорж орчуулбай, монголчлон найруулж

гэж бичсэн нь орчуулгын онолын үүднээс авч үзвэл их сонин юм. Үүнд “сайтар тохиолдуулж” гэсэн нь утгыг нь ягштал гаргаж, нөгөө “урнаа найруулж” гэсэн нь уран сайхнаар буюу уншигчийн сэтгэлийг хөдөлгөх чадалтайгаар орчууллаа гэсэн үг гэж ойлгож болно.

Үүнээс үзэхэд орчуулгад үгчлэх зарчим зонхилж байсан тэр үед утгачилахыг баримталж байсан орчуулагч бол Ширээт гүүш Цорж байжээ гэж хэлж болно. Зуун найман боть Ганжуурыг орчуулан барлаж дуусаад хоёр зуун хорин таван боть Данжуурыг орчуулж эхлэхийн өмнө түүнийг орчуулах онолын зарчим боловсруулж, нэр томъёог нарийвчлан тогтоож өгөх шаардлага гарсан байна.

Ингээд Хамгийг Мэдэгч алдрыг олсон их эрдэмтэн Хоёрдугаар Жанжаа хутагт

Ролбийдорж тэргүүтэй төвд, монгол хэл хийгээд дуун хөрвүүлэх эрдэмд нэвтэрхий 40 орчим гүүш, орчуулагч нар нийлж “Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон дагиг оршив” хэмээх дохионы бичгийг туурвиж, 1742 онд модон бараар хэвлүүлжээ.

Уг толийн “Барамидын аймаг” хэмээх эхний хэсгийн оршилд бурхны шашны ном зохиолыг төвд хэлнээс монгол хэлрүү орчуулах онолын зарчмуудыг нягтлан тогтоосон байна. “Мэргэд гарахын орон”-д боловсруулсан эдгээр зарчим тэр үеийн монгол орчуулгын сэтгэлгээний хөгжлийн түвшинг тод харуулж байна.

“Мэргэд гарахын орон”-ы оршилд шашны ном судрыг орчуулах онолын олон зарчмыг тогтоож өгсөн нь, зөвхөн шашны ном судар орчуулах бус, ерөөс орчуулгын ерөнхий онолын зарчим байна. Үүнд: “шударгуу оюунаар үг утгасын хувийг сайтар шинжлээд... тодорхой бөгөөд мэдэхүйеэ хялбар үгээр утга лугаа үл харшлалдуулан сайтар орчуулах” буюу утгыг алдагдуулахгүй орчуулах зарчим, “урьд хойд үгийг солиулбаас утга нь тод мэдэгдээд... үргэлжилсэн үгсийг нэгэн үг ба хоёр ба гурван тэргүүтэн тэдгээр үгсийн утга алин дор хүрэхүйгээс дээш аль амраар солиулж орчуулахуй” буюу хувиргал хэрэглэх зарчим, “бас бус магтаалын үг хийгээд муутгахын үг ба гайхахын үг хийгээд уйтгарлахын үг ба айхын үг мэтэс дор нь монголын хэлэн дор хотолдоо алдаршсан бөгөөд их чадалт сэтгэлийг хөдөлгөн чадахуйг учир дор хүрсэн үгээр орчуултугай” гэсэн найруулгын өнгө аясыг буулгах зарчим, түүнчлэн олон салаа утгатай үгийг орчуулах, үгийн чадлыг буулгах, үндэсний онцлогтой үгийг орчуулах, үгийн утгыг гаргах, үг нэмэх хасах зарчим хийгээд шүлэг орчуулах зарчмыг нэгд нэгэнгүй нарийвчлан тогтоосон юм. Ер нь энд дуун хөрвүүлгийн нийт хориннэгэн зарчмыг өгүүлсэн байна. “Эдгээр зарчим орчин үеийн орчуулгын зарчимтай ч яг авцалдаж байна” гэж орчуулагч, орчуулгын онолч Г.Аким дүгнэжээ.

Монголын их зохиолч, В.Инжинаш ч “Гурван улсын үлгэр” зэрэг нилээд ном орчуулж, “Хөх судар” романыхаа “Товчит толь”-д орчуулгыг үзэх өөрийн үзлийг илэрхийлжээ.

Үүнд тэрвээр “Эе эвийг эрхэмлэх” зарчмыг дэвшүүлсэн нь Ширээт гүүш Цоржийн “урнаа найруулах”, Дай гүүш Агваандампилын “утгын найрыг дагах” зэрэг зарчимтай дүйж буй билээ.

Ийнхүү орчуулгад утгачилахын чухлыг заагаад үгчлэн орчуулахыг шоолж “Онц үсгийг баримтлаваас одоо чухам хулгайчийн хүү онц эцгээ мөрдмүй хэмээгдсэн лугаа адил болмой”⁵⁰ гэж бичжээ.

Манай эртний орчуулгын онолчдын орчуулгын сэтгэлгээг үргэлжлүүлж, хорьдугаар зуунд Европ зүгийн хэлнээс орчуулах онолын эх үүсвэрийг тавигчид бол Ц.Дамдинсүрэн, Б.Ринчен нар гэж хэлж болно.

Ц.Дамдинсүрэн “Ямарваа шүлэгт, ямарваа уран зохиолд хүний сэтгэлийг хөдөлгөх чадал бий. Энэ нь уран зохиолын гол сүнс болно... Энэ сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг эрхбиш орчуулах хэрэгтэй. Шүлгийн үг өгүүлбэр ба хэв журмыг хэдийгээр нарийн нягт орчуулж

50 Инжинаш. Хөх судар. УБ., 2006 он, 83 дахь талд

чадавч энэ сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг орчуулж эс чадвал амьд морийг үхсэн мориор арилжсантай адил хэрэг болно... Иймийн тул энэ шүлгийн чадлыг сайнаар орчуулах нь шүлгийн үг өгүүлбэр ба хэв журмыг орчуулахаас илүү чухал зүйл юм. Энэ нь даруй шүлгийн аминд холбогдсон хэрэг мөн ” гээд “Монгол орчуулгыг монгол хүн уншихад уран сайхны талаар орос эхийг орос хүний уншсанаас доргүй байвал сая шүлгийн уран чадлыг орчуулж чадсан гэж болно”⁵¹ гэж бичсэн нь одоо европ зүгийн орчуулгын онолд үүргээр дүйлгэх гэж нэрлэж байгаа үзэл юм.⁵² Ийнхүү Ц.Дамдинсүрэн дөч гаруй жилийн тэртээ манайд үүргээр дүйлгэх үзэл баримтлалын үндсийг анхлан тавьсан байна. “Тэгээд ч энэ зарчмаар түүний орчуулсан А.С.Пушкиний “Олег цэцний дуулал”, “Алтан загасны үлгэр” зэрэг найраглалыг уншигч олон ихэд таашаан хүлээж авсан юм. Б.Ринчен хэм хэмжээ-агуулгыг тохируулах үзлийн тухай өгүүлж⁵³, үүнийгээ “адбиш орчуулах зарчим ”⁵⁴ гэж нэрлээд “Зохиолын орчуулгын үг хэлийг эх хэлнийхээ хэл зүй, найруулга зүйн шаардлагад нийцүүлэх нь эрхэм болж байна”⁵⁵ гэжээ.

Тэгвэл Н.В.Гоголийн “Тарас Бульба”, А.К.Толстойн “Мөнгөн ноён”, А.М.Горькийн “Салхич шувууны дуун”, Шолоховын “Хүний хувь заяа”-г орчуулсныг нь үзэхэд чухамхүү адбиш орчуулгын зарчмыг баримталж байсан нь харагддаг билээ.

Өнгөрсөн зууны орчуулгын онолын сэтгэлгээнд Г.Дашдаваа, Р.Гүрбазар, Ц.Сүхбаатар нарын хүмүүс өөр өөрийн хувь нэмрийг оруулсныг онцлон тэмдэглэх хэрэгтэй.

Энэ бүхэн нь Монголын орчуулгын онолын сэтгэлгээ олон улсын орчуулгын сэтгэлгээний түвшинд байсан гэж баттай хэлэх боломжийг олгож байгаа юм.

Ном зүй

1. Зава Дамдин. Хор чойнжун, УБ, 2007 он
2. Зава Дамдин. Хор чойнжун, УБ, 2007 он
3. Д.Цэрэнсодном. XIV зууны үеийн яруу найрагч Чойжи-Одсэр. УБ., 1969он
4. Инжинаш. Хөх судар. УБ., 2006 он, 83 дахь талд
5. Ц.Дамдинсүрэн. Олег цэцний орчуулгын тайлбар. “Монгол хэл бичгийн тухай” 1957. УБ
6. Б.Ринчен. Монгол бичгийн хэлний зүй. Дөтгөөр дэвтэр, УБ. 1967 он, 66дахь талд
7. Б.Ринчен. Сайхан санаачлага, Сургамжтай дүн, “Орчуулах эрдэм”. Эмхэтгэл.УБ,1972, 194дэх талд
8. Б.Ринчен. Шүлэг орчуулах эрдэм. , “Орчуулах эрдэм”. Эмхэтгэл.УБ,1972, 95дахь талд
9. Б.Ринчен. Шүлэг орчуулах эрдэм. , “Орчуулах эрдэм”. Эмхэтгэл.УБ,1972, 95дахь талд

51 Ц.Дамдинсүрэн. Олег цэцний орчуулгын тайлбар. “Монгол хэл бичгийн тухай” 1957. УБ.,

52 Б.Ринчен. Монгол бичгийн хэлний зүй. Дөтгөөр дэвтэр, УБ. 1967 он, 66дахь талд

53 Б.Ринчен. Сайхан санаачлага, Сургамжтай дүн, “Орчуулах эрдэм”. Эмхэтгэл.УБ,1972, 194дэх талд

54 Б.Ринчен. Шүлэг орчуулах эрдэм. , “Орчуулах эрдэм”. Эмхэтгэл.УБ,1972, 95дахь талд

55 Б.Ринчен. Шүлэг орчуулах эрдэм. , “Орчуулах эрдэм”. Эмхэтгэл.УБ,1972, 95дахь талд